

ISSN 2181-1709 (P)
ISSN 2181-1717 (E)

2024/№2

**ТА'ЛИМ ВА
INNOVATION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

Rajabova G. Z. Folklor an'analari asosida bola shaxsini shakllanishining pedagogik-psixologik xususiyatlari	220
Savriyeva I. B. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv asosida o'qitish jarayonini loyihalash texnologiyasi	225
Tolipova O. Kichik maktab yosh davridagi bolalarining bilish jarayonlarini rivojlanishida o'qish faoliyatining o'ziga xos ahamiyati	229
Umarov E. D. Specific characteristics of organizing student independent activity	232
Umarova Sh.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy g'ururni o'stirishda tarbiya fanlarining o'rni.	237
Umarova Z. S., Abdullayeva F. S. Libos dizayn ta'limi: talabalarda kasb malakalarini shakllantirishning aktual muammolari	241
Usmonova M. N. Tarix darslarida o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash metodikasini takomillashtirish yo'llari	247
Xaliyarov J. X., Yuldoshov B.A. Umumta'lim maktablari fizika darslarida zamonaviy energiya manbalariga doir multimedial ta'lim vositalarining qo'llanilishi	252
Xurvaliyeva T. L. Maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanishiga oid xorijiy tendensiyalar	256
Худайбердыева М. З. Теоретические основы развития профессиональных качеств будущих учителей на основе коммуникативного подхода	260
Zaripov N. N. Kompyuterda axborotlarni qayta ishlashning arifmetik asoslarini o'qitish metodikasi	264
Якупбаев А. А. Педагогико-психологические критерии мастерства борца вольного стиля в современных условиях	268
Sharopov Sh.Sh. An'anaviy va kooperatsiya tamoyili asosida ingliz tilini o'qitishning qiyosiy tahlili	272
19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI	
Arzimbetov T. T. Sportchi faoliyatining individual psixologik xususiyatlari	278
Ashrapov N. N. O'spirinlarda kognitiv tizimni rivojlanishining nazariy asoslari	283
Botirova Y. D. Pedagogik jamoa emotsional munosabatlarning ijtimoiy psixologik omillari	287
Elmuratova A. U. Sportchilarda psixologik muhofaza imkoniyatlari shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari	290
Erkayeva D.M., Ismatova D. T. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi shaxsining ijtimoiy psixologik xususiyatlarini takomillashtirish	295
Jalolov T. S. SPSS dasturi yordamida ma'lumotlarni qayta ishlashning ijtimoiy psixologik xususiyatlari	300
Kalillayeva U.A. Deviant xulq-atvorli o'smirlarni o'rganishning amaliy asoslari	305
Komilova Z. P. Zardushtiylik, islom dinlarida nikoh va oila haqidagi qarashlar	309
Nasrullayeva A.A. Turmush qurishga nisbatan ijtimoiy fobiya fenomenining ijtimoiy psixologiyada tadqiq etilishi	314
Ro'ziqulova A. T. Talabalar oilalarining boshqaruv tizimiga ta'sir etishini ijtimoiy-psixologik tadqiq etish	319
Rustamova S. G'. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachi pedagogning psixologik yondashuvlari	323
Rustamova S. Sh. O'smirlilik davri inqirozi - psixologik muammo sifatida	327
Seypenbetov I. J., Umurzogov D. X. Talabalarining o'z ustida mustaqil ishlash faoliyatining ijtimoiy-psixologik determinantlari	330
Ummatqulova N. U. O'smirlarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	335
Usmonova S. M. Pedagoglarda stressli holatlarga psixologik barqarorlikni shakllantirish	339
Yusupova D. T. Talabalarda xulq-atvor boshqaruvining psixologik xususiyatlari	343

O'SPIRINLARDA KOGNITIV TIZIMNI RIVOJLANISHINING NAZARIY ASOSLARI*Ashrapov Nodirbek Namoz o'g'li**Buxoro davlat universiteti psixologiya va sotsiologiya kafedrasida o'qituvchisi*<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.02.1.059>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'spirinlarda kognitiv faollikni shakllantirish masalalari, o'quv jarayonining samaradorligi va sifatini oshirish muammosi, kognitiv faoliyat, o'spirinlarning kognitiv faolligi takomillashtirishning muhim omili va ayni paytda o'quv jarayonining samaradorligi va samaradorligi ko'rsatkichlari boyoni keltirilgan. Shuningdek, o'spirinlarda kognitiv tizimning rivojlanishi hamda kognitiv faollikni shakllantirish masalalari bo'yicha bir qator olimlarning nazariy tahlillarining bayoni keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Shaxs, bilish, kognitiv rivojlanish, kognitiv jarayonlar, ehtiyoj, faoliyat, metod, konsepsiya, kompetensiya, qobiliyat, bilim, ko'nikma, hissiy aql, muloqot.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы формирования познавательной активности у подростков, проблема повышения эффективности и качества образовательного процесса, познавательная активность, когнитивная активность подростков как важный фактор совершенствования и одновременно как показатель эффективности и результативности образовательного процесса.

Ключевые слова: Личность, познание, познавательное развитие, познавательные процессы, потребность, деятельность, метод, понятие, компетенция, способности, знания, умения, эмоциональный интеллект, общение.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE COGNITIVE SYSTEM IN ADOLESCENTS

Annotation. This article lists issues of the formation of cognitive activity in adolescents, the problem of improving the effectiveness and quality of the educational process, cognitive activity, an important factor in improving the cognitive activity of adolescents, and at the same time a rich list of indicators of the effectiveness and effectiveness of the educational process, as well as a description of the theoretical

Keywords: Personality, cognition, cognitive development, cognitive processes, need, activity, method, concept, competence, ability, knowledge, skill, emotional intelligence, communication.

KIRISH. O'spirinlarda kognitiv faollikni shakllantirish masalalari zamonaviy psixologiya fani va amaliyotining eng dolzarb muammolaridan biridir. Ta'limda faollik tamoyilini amalga oshirish ma'lum ahamiyatga ega, chunki ta'lim va rivojlanish tabiatan faoliyatga asoslangan bo'lib, o'spirinlarni o'rganish, rivojlantirish va tarbiyalash natijasi psixologik faoliyat bog'liq.

O'quv jarayonining samaradorligi va sifatini oshirish muammosini hal qilishning asosiy muammosi o'spirinlarning bilim olishini faollashtirishdir. Uning alohida ahamiyati shundaki, o'qitish aks ettiruvchi-o'zgartiruvchi faoliyat bo'lib, nafaqat o'quv materialini idrok etishga, balki o'quvchining kognitiv faoliyatning o'ziga bo'lgan munosabatini shakllantirishga qaratilgan. Faoliyatning o'zgaruvchan xarakteri doimo sub'ektning faoliyati bilan bog'liq. O'quv jarayoni samaradorligini oshirish muammosini hal qilish o'spirinlarda kognitiv tizimni faollashtirishning amaliyotda sinab ko'rilgan sharoitlari va vositalarini ilmiy tushunishni talab qiladi.

Kognitiv faoliyat - bu o'quv faoliyatiga, bilimlarni egallashga, fanga qiziqish. Kognitiv faoliyatning paydo bo'lishi, birinchi navbatda, bolaning rivojlanish darajasiga, uning tajribasiga, bilimiga, qiziqish uyg'otadigan materialni taqdim etish usuliga bog'liq.

Kognitiv faoliyatni ta'lim jarayonidagi eng muhim omillardan biri sifatida e'tirof etish kerak, uning ta'siri ham yorqin va quvnoq o'quv muhitini yaratishga, ham o'spirinlarning kognitiv faolligining intensivligiga shubhasizdir.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy rus tadqiqotchilari o'spirinlarda kognitiv faoliyatning xususiyatlarini va uni faollashtirish usullarini o'rganadilar. Bular: A.K.Markova., V.I.Lofovaya, J.N.Telnova G.I.Shchukina. Mashg'ulotning ta'siri va uning intellektning bilish faoliyatini rivojlantirish bilan bog'liqligini o'rganishga Sh.A.Amonashvili, S.L.Rubinshteyn, A.M.Matyushkin, A.V.Brushlinskiy kabi olimlar o'z hissalarini qo'shishgan.

Kognitiv faoliyatning mohiyatini tushunishning uchta yondashuvi ishlab chiqilgan bo'lib: ba'zi tadqiqotchilar (M.A.Danilov, D.S.Golovikova, A.V.Zaporozhets, T.M.Zemlyanuxina va boshqalar) buni faoliyat deb bilishsa, boshqalari (A.A.Abasov, V.S.Ilyin, G.I.Shchukina) faoliyatni sifatli, shaxsiy ta'lim deb hisoblasa, boshqalari (M.N.Skatkin, R.S.Cherkasov va T.I.Shamova) kognitiv faoliyatni ham faoliyat maqsadi sifatida, ham erishish vositasi sifatida va natija sifatida ko'rib chiqish kerakligini ta'kidlaydilar.

Ayrim olimlarning (V.E.Shtaynberg, N.N.Manko, G.K.Selevko va boshqalar) xulosasiga ko'ra, o'spirinlarning bilish faoliyatini rivojlantirish vositalaridan biri mantiqiy-semantik modellardir. Ushbu modellar ko'p funktsiyali, chunki o'rganishning turli bosqichlarida qo'llanilishi mumkin:

- yangi material bilan tanishishda, uni mustahkamlashda, bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishda, uni tuzatish va nazorat qilishda.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarda «kognitiv faoliyat» tushunchasi quyidagicha izohlanadi. Kognitiv faoliyatni shakllantirish muammosi uzoq vaqt oldin paydo bo'lgan va bugungi kunda ham eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. O'spirinning kognitiv faolligi darajasi o'quv, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy vazifalarni hal qilish samaradorligini belgilaydi.

I.F.Xarlamov ta'limni "o'spirinlarning ilmiy bilim, qobiliyat, ko'nikma, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, dunyoqarash hamda axloqiy-estetik g'oyalar va e'tiqodlarini rivojlantirishga qaratilgan faol o'quv-kognitiv faoliyatini tashkil etish va rag'batlantirishning maqsadli psixologik jarayoni" deb ta'riflaydi [16].

Faoliyatni aniqlashda ular uning dinamik tarkibiy qismiga yoki shaxsiy qismiga tayanadilar. Birinchi holda, V.A.Petrovskiy, V.I.Sekun tomonidan faoliyat shaxs tomonidan belgilanadigan harakatlar majmui sifatida tavsiflanadi.

Ikkinchisida K.A.Abulxanova-Slavskaya, G.S.Kostyuk, G.I.Shchukina tomonidan faoliyat shaxsning sifati, sub'ektning ajralmas mulki sifatida talqin qilinadi, uning asosini har xil ishlarni samarali amalga oshirish imkonini beruvchi ma'lum munosabat tashkil etadi. Ushbu yondashuvdagi faoliyat darajasi va xarakterini belgilaydi.

O'spirinlarning kognitiv faolligi takomillashtirishning muhim omili va ayni paytda o'quv jarayonining samaradorligi va samaradorligi ko'rsatkichidir, chunki u mustaqillikni, ta'lim mazmunini o'zlashtirishga izlanish va ijodiy yondashuvni rivojlantirishni rag'batlantiradi. o'z-o'zini tarbiyalashda namoyon bo'ladi.

Muhokama. Kognitiv faoliyat murakkab psixologik-pedagogik hodisadir. Uning mohiyatini turli mualliflar tomonidan talqin qilish noaniqdir. Bir qator adabiyotlarda quyidagi tushunchalarga quyidagi ta'riflarni beradi:

Faoliyat (lotincha *activus* - faol) – anglanilgan maqsad bilan boshqariladigan ichki (psixik), tashqi (jismoniy) harakatdir. Faoliyatning ijtimoiy ma'nosi uning yo'nalishi va motivlari bilan belgilanadi. Ushbu mezonga ko'ra, faoliyat ijobiy va salbiyga bo'linadi.

Ijobiy faoliyat faqat chuqur kompetentsiya bilan birgalikda yuqori ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarni beradi. Buning aksi passivlikdir.

Kognitiv faollik - bu o'spirinlarning o'quv faoliyatining sifati bo'lib, u ta'lim mazmuni va jarayoniga bo'lgan munosabatida, bilim va ko'nikmalarni samarali o'zlashtirishga intilishida, maqsadlarga erishish uchun ma'naviy va irodaviy sa'y-harakatlarni safarbar etishda, qabul qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Faoliyat - insonning atrofidagi dunyoga faol munosabati shakli; ma'lum ijtimoiy ahamiyatga ega maqsadlarga erishish uchun ma'lum vazifalarni bajarishga qaratilgan tabiiy ravishda o'zaro bog'langan xatti-harakatlar va ketma-ket bajariladigan harakatlarning motivatsiyalangan majmui.

Bilish faoliyati o'spirinlarning bilim olishga intilishi, aqliy zo'riqish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonida ixtiyoriy sa'y-harakatlarning namoyon bo'lishi bilan ifodalanadigan faol holati sifatida belgilanadi. Kognitiv faoliyatning fiziologik asosi hozirgi holat va o'tmishdagi tajriba o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. Kognitiv faoliyatning uch darajasi - takrorlash, talqin qilish, ijodiylikdir.

L.V.Mardaxayev "Ijtimoiy psixologiya lug'ati"da ushbu tushunchalarning quyidagi talqinlarini beradi:

Faoliyat - bu shaxsning rivojlanishida, uning shaxsiyatini shakllantirishda yetakchi rol o'ynaydigan

voqelikni aks ettirish va o'zgartirishning jadal faol holati.

Idrok - bu bilimlarni egallash, ob'ektiv dunyo qonuniyatlarini anglashdir.

Kognitiv faoliyat - bu shaxsning faol holati bo'lib, u o'rganishga intilish, aqliy zo'riqish va bilimlarni egallash jarayonida ixtiyoriy harakatlarning namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi. Bular: kognitiv faoliyatning reproduktiv darajasi, izohlash darajasi va ijodiy darajasi [11].

Kognitiv faoliyat - faoliyat turlaridan biri; bilimlarni o'zlashtirish, mustaqil o'rganish va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikma va malakalarini egallashdan iborat.

Zamonaviy pedagogika lug'atida berilgan ta'rifga ko'ra, E.S.Rapatsevichning ta'kidlashicha, kognitiv faollik - bu o'quvchi shaxsining mulki bo'lib, u o'quv mazmuni va jarayoniga ijobiy munosabatda, bilim va faoliyat usullarini maqbul vaqtda samarali o'zlashtirishda, ma'naviy va irodaviy kuchlarni safarbar qilishda namoyon bo'ladi. tarbiyaviy va kognitiv maqsadga erishish [20].

«Kognitiv faoliyat» tushunchasining ta'riflarini tahlil qilish bizga kognitiv faoliyatni o'spirinlarning shaxsiy xususiyati sifatida aniqlashga imkon beradi, bu uning kognitiv ehtiyojlari (kognitiv motivlar) va kognitiv qobiliyatlari (bilim tizimlari va harakat usullari) sintezidir. Ta'lim va kognitiv faoliyat sifatini belgilovchi yondashuv bizga psixologik-pedagogik hodisa sifatida kognitiv faoliyatning umumiy bog'liqligini (shaxsiy sifat uning barqarorligiga bog'liq), uning murakkab tuzilishini (motivatsion, mazmun va protsessual komponentlarning birligi) va asosiy funktsiyasini (sifatini yaxshilash) qayd etishga imkon beradi.

Kognitiv faoliyatning tuzilishiga kelsak, bu masala ham yagona yechimga ega emas. T.L.Pavlovetsning fikriga ko'ra, kognitiv faoliyatning asosiy tarkibiy qismlari:

- kognitiv ehtiyoj;
- kognitiv faoliyatni o'z-o'zini tartibga solish [23].

A.M.Matyushkin tafakkurning ta'lim muammolarini hal qilish g'oyasiga asoslanib, aqliy harakat va unga mos keladigan kognitiv faoliyatning tuzilishini quyidagicha ifodalaydi:

- muammo yaratish va aqliy vazifani shakllantirish;
- muammoni hal qilish;
- topilgan yechimning asoslanishi [9].

Sh.A.Amonashvili faoliyat tuzilishidan kelib chiqib, bilish faoliyatining tarkibiy qismlarini belgilaydi:

- motiv bu faoliyatni harakatga keltiruvchi kuch sifatida;
- didaktik jihatdan tashkil etilgan shaklga ega bo'lgan bilim ob'ekti;
- ob'ektni o'zlashtirish uchun unga ta'sir qilish usullari va usullari;
- o'qituvchi va o'quvchining kognitiv kuchlari va ta'lim ob'ekti o'rtasidagi vositachilik roli;
- kognitiv faoliyat natijasi [1].

T.P.Mixnevichning dissertatsiya tadqiqotida kognitiv faoliyatning tuzilishi quyidagi tarkibiy qismlar to'plamini ifodalaydi:

- motivatsion (u kognitiv motivlarning mavjudligi bilan ajralib turadi);
- mazmunga asoslangan (bilimning mavjudligini, birinchi navbatda o'quv materialining etakchi g'oyalari va tushunchalarini, shuningdek o'quv materialini o'zlashtirish darajasini nazarda tutadi);
- protsessual (kognitiv faoliyat usullarini, ya'ni ta'lim ko'nikmalarini va aqliy operatsiyalarni o'zlashtirish bilan tavsiflanadi);
- hissiy (kognitiv faoliyatning ijobiy hissiy fonini nazarda tutadi) [8].

Kognitiv faoliyat pedagogik-psixologik hodisa sifatida ikki tomonlama o'zaro bog'liq jarayondir: bir tomondan, bu o'quvchining o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi anglash shaklidir; ikkinchi tomondan, bu o'qituvchining o'quvchining bilish faoliyatini tashkil etishdagi alohida harakatlarining natijasidir. Shu bilan birga, shuni unutmashimiz kerakki, o'qituvchining sa'y-harakatlarining yakuniy natijasi talabning maxsus tashkil etilgan faoliyatini o'ziga o'tkazishdir. Ya'ni, kognitiv faoliyatning ikkala turi bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir.

Xulosa. Shuningdek, o'spirinlarda kognitiv tizimning rivojlanishining nazariy asoslarini ko'rib chiqar ekanmiz, quyidagi xulosaga kelishimiz mumkin. Psixologik hodisa sifatida bu jarayon murakkab tizimli shakllanish bo'lib, muayyan tuzilishga ega. U (faoliyat) o'spirinlarning atrofdagi voqelikka munosabatini ham, shu voqelik doirasidagi intensiv, baquvvat faoliyatni ham o'z ichiga oladi. Shaxsning faoliyati tashqi (maqsad, vazifalar, faoliyat) va ichki (shaxsning motivlari, munosabatlari, intilishlari, uning qobiliyatlari) omillarining o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- Amonashvili Sh.A. Talabalarning bilish qiziqishlarini rivojlantirish.- M., 2005y. 68 b.
- Vishnevetskaya Z.P. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining kognitiv faoliyatini faollashtirish usullari. - M., 2007. 79 b
- Gorenkov E.M. va L.V.Zankovaning didaktik tizimida o'qituvchilar va talabalarning birgalikdagi faoliyatining texnologik xususiyatlari. - M., 2004 yil 90 b
- Govor T. Darsning tarbiyaviy "dozasi".- M., 2005 y 70 b
- Drujinin V.N. Umumiy qobiliyatlar psixologiyasi.- M., 2007 76 b
- Qaynova A.L. Talabalarning kognitiv faolligini oshirish uchun o'yin texnologiyalaridan foydalanish xususiyatlari.- M., 2008 y. 95 b
- Qodjaspirova G.M., Qodjaspirov A.Yu. Pedagogik lug'at: Oliy va o'rta pedagogika muassasalari talabalari uchun - M., 2005y. 77 b
- Mixnevich T.P. Talabalar uchun o'quv vazifasini qanday qo'yish kerak.- M., 2004 y. 66 b
- Mojar E.N. Maktab o'quvchilarining o'quv va kognitiv faoliyati pedagogik tushuncha sifatida.- M., 2005 y. 68 b